
THE ILLUSION ABOUT THE COHESION: A VIEW FROM BULGARIA

Neli Veselinova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria, n_veselinova@mail.bg

Abstract: Apparently Bulgaria was following the same path of change and development as other former socialist countries of Eastern Europe, which were in the Soviet bloc. The goals that have been achieved - regular membership in NATO and in the European Union - have solved some social problems, but there are others that need to be answered. The membership seems to be an illusion for many of the serious problems of Bulgarian society. In our opinion, an illusion was the expectation of finding a solution to territorial differences. Many of them relate to the entire country. This is the case with the demographic problem, which is now described as a crisis or catastrophe. The case of the national economy is different. It is moving forward, but at the same time, its territorial disparities are increasing concern. The topic of territorial disparity became modern and it attracts more and more researchers and commentators. A striking illustration is geopolitics, which has been practiced by various specialists for years. The vast majority of them do not have geographic education and they do not even know what the connection of geopolitics with geography is and could it be done without it.

Usually, territorial differences are not understood and identified as a separate specific problem. Most often they are part of another problem and because of this misunderstanding and underestimation, the other problem cannot be solved. A typical contemporary example of Bulgaria is the so-called "Health card". In essence, speaking in the language of geographers, the long-standing experience of medics, politicians and all kinds of "experts" to create a variety of medical geography in Bulgaria has been unsuccessful. And there will be none without the significant involvement of geographers. And the problem here is that non-geographers don't even consider the problem is geographical. The geographical culture is so insufficient that when somebody thinks and speaks about the territory of the whole country, even in medicine, nobody reminds us that there is geography. And with many other examples, we can illustrate the need for geography in territorial issues, but in this article, we want to answer the question of how EU membership could help territorial differences in Bulgaria.

The proposed publication would be of interest to a wide range of readers - university professors and staff, teachers, professionals interested in the problem of cohesion and anyone who loves geography.

Keywords: Bulgaria, cohesion, territorial differences, cohesion

ИЛЮЗИЯТА КОХЕЗИЯ: ПОГЛЕД ОТ БЪЛГАРИЯ

Нели Веселинова

Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, България, n_veselinova@mail.bg

Резюме: Привидно България извървя същия път на промени и развитие, както и другите бивши социалистически страни от Източна Европа, които бяха в съветския блок. Постигнатите цели-редовното членство в НАТО и в Европейския съюз-решиха едни задачи пред обществото, но зададоха други, на които трябва да се търси отговор. Споменатото членство в някои отношения се оказа илюзия за много от тежките проблеми на българското общество. Такава илюзия, според нас, се оказа очакването за намиране на решение за териториалните различия. Много от тях се отнасят за територията на цялата страна. Такъв е случаят с геодемографския проблем, който вече се описва като криза или катастрофа. По-различен е случаят с националната икономика. Тя върви напред като цяло, но заедно с това нейните териториални различия предизвикват все по-голяма тревога. Тематиката за териториалните различия става все по-модерна и привлича все повече изследователи и коментатори. Ярка илюстрация е геополитиката, по която от години се упражняват различни специалисти. Огромната част от тях нямат географска подготовка и дори не подозират каква е връзката на геополитиката с географията и дали тя изобщо може без нея.

Обикновено териториалните различия не се разбират и извеждат като отделен специален проблем. Най-често те са част от друг проблем и поради тяхното неразбиране и подценяване и другият проблем не може да се реши. Типичен съвременен пример за България е т.н. здравна карта. По същество, казано на езика на географите, дългогодишният опит на медици, политици и всякакъв род „експерти“ да създадат разновидност на медицинска география на България няма успех. А и няма да има без значимото участие на географите. И проблемът тук е, че негеографите въобще не разглеждат проблемът и като географски. Географската култура е толкова недостатъчна, че когато се мисли и говори за територията на цялата страна, дори при медицината,

на никой от решаващите фактори не му идва на ум, че има география. И с много други примери можем да илюстрираме нуждата от география при териториалната проблематика, но в тази разработка ние искаме да потърсим отговор на въпроса с какво членството в ЕС можеше да подпомогне териториалната проблематика в България.

Предложената публикация би представлявала интерес за широк кръг от читатели – университетски преподаватели и служители, учители, специалисти, които се интересуват от проблема с кохезията и за всички, които обичат географията.

Ключови думи: България, кохезия, териториални различия, сближаване

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Темата за кохезията в България периодично се оказва в центъра на общественото внимание, най-често след неуспех на инициативи и упадък на селища. Тази тема винаги е била актуална и, за съжаление, ще продължава да бъде още повече с оглед на големите териториални неравенства в страната и между България и ЕС.

Целта на настоящето изследване е да проследи проблематиката, свързана с кохезията в България и имаме ли успех в тази насока.

Обект на изследване е кохезията, а предмет – процесите, които се явяват в следствие на увеличаването или намаляването на териториалните неравенства.

Задачите, които трябва да изпълним за да постигнем целта си са следните:

- Анализирани и обобщаване на резултатите от кохезията в страната.
- Изследване на част от причините за (не)успеха на кохезията.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Получаването на информация е извършено по различни методи. Изборът на конкретен метод зависи от редица фактори, най-съществените от които са: продължителност на изследването, разполагаме финансов ресурс и други. Основните методи за набиране на информация са: ретроспективен анализ, статистико-демографски метод, анализ и синтез.

Основният източник на статистическа информация е Националният статистически институт. Много са авторите, работили по дадената проблематика. Този въпрос при географите е разглеждан от Бояджиев (1,2,3), Патарчанов (5), Зарков (5) и други.

Тук се задават основни въпроси, свързани със съвременното състояние на България и се разглеждат стари въпроси, останали без конкретен отговор като защо 13 години след началото на членството ни в ЕС пустеещите територии се увеличават и се наблюдават все по-големи териториални неравенства.

3. РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Неочакваните изненади започнаха още при подготовката за европейското членство. Критиката към наследството от социализма засегна и териториалното устройство на държавата-наследените области и общини и съществуващите до 1987 г. окръзи. Голямата неприятна изненада бе възстановяването на социалистическите окръзи под името области, с които страната бе приета в ЕС. Този акт обезсили всякаква критика към териториалното устройство на социализма, а дотогава то бе масово критикувано!? Втората подобна изненада, която ни върна към социализма и сега много социолози и политолози се чудят за жалбите по миналото, бе взетата от икономогеографите схема на икономическите райони, която бе създадена под ръководството на съветски географи в началото на 60-те години на миналия век!? На най-ниското локално (местно) териториално равнище-община (LAU I) продължи порочното раздробяване от времето на тоталитарния режим!?

Възниква въпросът: “Какво ново донесе членството в ЕС“? Дали новостите се оказаха очакваните блага? Ще отменим един общ анализ, защото нашата цел е да докажем заглавието. Затова ще се спрем само на фактите за териториалното развитие на България и ще докажем защо те са обективни и защо трябва да признаем провалът на общоевропейската заявка за намаляване на териториалните различия, в случая само за България. В процеса на преговори и подготовка за членството в ЕС у нас бяха пропагандирани различни принципи на общественото развитие, които пряко се отнасят до използването на територията. Тук попадат субсидиарността, балансираността, устойчивостта. Без да ги коментираме, ще отбележим, че под една или друга форма, дори и чрез техните отражения с обратен знак, те не са новост за нашата страна. Главният проблем/въпрос, който е в нашето заглавие, е за една от новите за ЕС политики. Това е политиката на сближение/кохезия между членовете на Съюза и между териториалните им единици вътре в самите тях. Нашата теза е, че териториалната ситуация у нас се развива в противоречие със заявената политика за

намаляване на териториалните различия в държавите-членки на ЕС и между тях. По този повод вече е писано от географи (3,4). Същественото е, че поради ниската база за сравнение различията между териториалните единици в България са много по-малки от тези в развитите страни от ЕС. Това обаче не успокоява, защото в българските условия различията между отделните територии вече стават драматични. А на Запад при големите икономически различия няма българската бедност и обезлюдяване.

4. ДИСКУСИЯ

Какво е нашето обяснение и има ли реален изход от влошаващата се ситуация? Според нас в основата е възприетият строг централизъм още при началното устройство на българската държава след Освобождението през 1878 г. От тогава главният териториален принцип е „център-периферия“. Всяко българско селище, по принцип, се стреми да стане център, а това е най-лесно при градовете. Сега в България само 39 града от 257 не са административни центрове. От друга страна цели 43 общини от общо 265 имат за центрове села, защото в тях няма градове. Само в община Сатовча административният център няма най-многобройното население. 72 общини имат под законния минимум население за една община от 6000 жители. По западната граница на държавата има 19 общини, от които само 4 отговарят на споменатия показател. В резултат на провежданият централизъм от 140 години вече имаме стабилна мрежа от центрове и техният дял във всички области на обществото продължава да расте. Но имаме все по-разширяваща се периферия, където вече общественият живот не е сигурен, предвид бедността и обезлюдяването.

Политиката на кохезия всъщност е политика на деконцентрация (изнасяне на икономика и население) и на децентрализация (изнасяне на власт от центъра). Целта е разликата между центъра и периферията в областта на доходите, здравето и образованието да се съкращава. Европейското желание за кохезия се сблъсква в България с традициите, с реалностите и с нежеланието на централната власт за развитие на посочените де-процеси. Затова ще се спрем конкретно и на трите посочени фактора, които задържат развитието.

1. Традициите.

Историята на местното и на регионалното развитие на България се определя от няколко административни реформи, при които броят на териториалните единици на ниско (общини) и на средно (области или окръзи) равнище рязко се намалява. Това съкращение се обяснява с желанието за концентрация на властта и от там постигането на икономия на средства, пред вид намаляване броя на чиновниците и на разходите на обществото за многото на брой общини. След поредната реформа следва период от около 20-30 години, през който териториалните единици на местно равнище-общините-постепенно се раздробяват и броят им расте.

Има периоди, през които всяко средно и голямо по броя на населението си село е представлявало самостоятелна община. Концентрацията на власт води до концентрация на икономика и обществени услуги като образование, медицина и други. Териториалните интереси на националната сигурност, представени от въоръжените сили (армия, полиция, жандармерия) единствено спират икономическото и демографското опустиняване и затова по време на монархията (1878-1946) и на народната република (1946-1989) по границите с вражеските държави все по-често офицерите, сержантите и войниците в казармите са многобройни от местното население. Рязкото съкращаване на армията изведнъж оголи големи територии по западната граница със Сърбия и Северна Македония и особено по южната граница с Турция и Гърция. Освен с липсата на военни, кризата тук се похрани и от ликвидацията на икономиката, която бе пряко свързана с армията.

Социалистическият период ще остане в историческата география на България със задълбочаване на волунтаристичната политика на развитие на родния край на съответната ръководна личност. Не че това не го е имало и при монархията. Типичен е случаят с родните места на лидерите Червенков и Живков, съответно Златица и Правец. Там по най-неподходящия мотив бяха създадени модерни за времето си икономики и селата станаха градове. Смяната на монархията с комунистическата република задържа за известно време населението в по-малките населени места. Новите комунистически чиновници идваха от села и малки градове в столицата и в регионалните центрове. Определени традиционни центрове бяха обявявани за буржоазни. Така например Търново като град с малко комунисти и малък принос за идването на комунистите на власт бе поставен в подчинение при новата териториална реформа от края на 50-те години на XX век. За център бе определен „прогресивният“, но много по-малък град Горна Оряховица. По политически причини град Лом на река Дунав бе поставен под управлението на Михайловград, който му отстъпваше по обективни показатели.

България е стара държава и историята и традициите са с голямо значение. Днешното състояние показва, че историческият фактор се нуждае от „основен ремонт“, от обективни, прозрачни стандарти, показатели и процедури. Досега всички реформи са тайни, оцветени политически, без да се съобразяват с местното

население. По въпросите за териториалната принадлежност на селище или териториална единица референдум/допитване не е правено.

2.Реалностите.

По време на преговорите за членство в ЕС най-големите трудности бяха в главите за регионалното развитие и земеделието. България се сблъска с изискванията на системата NUTS за минималния брой население на съответното териториално равнище. Вместо реформа, т.е. промяна, регионалното развитие се приспособи към наследените от социализма административни териториални единици (общини на местно равнище и области на регионално равнище) и взетите икономически райони на географите. И понеже по този начин не се спря обезлюдяването, емиграцията и концентрацията на населението в големите градове, през две-три години се налага прекрояване на границите.

Днес, през 2020 г., териториалното законодателство е масово нарушено. Това се знае, но заради некомпетентност или нежелание, необходимата дълбока териториална реформа се бави. Показателите на NUTS притискат с изискванията си, а обезлюдяването продължава. Властта прибегва до абсолютно ненаучно променяне на границите. Освен административното изискване на определено равнище териториите да имат минималния брой население друг фактор няма. Така Плевен стана център на Северозападна България, а Силистра вече е в Централна Северна България?!

През 2018 г. властта се зае да подготви поредната административно-териториална реформа. Членството в ЕС наложи да се споделят вариантите по NUTS с гражданското общество. В критиката на предложените варианти географският и историческият фактор отново бяха елиминирани за сметка на териториалната статистика (5). Всъщност, по време на подготовката за членство в ЕС и след неговата реализация единствената наука, която бе приета за уважение от властта, остана статистиката. Равнището NUTS II, което са 6-те икономически райони на географите от 1961 г. бе наричано „планово-икономически“, после „планови“, „икономически“ райони, докато науката окончателно бе изгонена с името „статистически райони“. Терминологичен хаос, който илюстрира липсата на наука. Излиза, а и според документите се казва, че ролята на териториалните единици в България е „да се събира информация“. И досега никой никъде не е обяснил каква информация и за какво се събира от двете „зони“ на които бе разпределена националната територия според NUTS I. Техният териториален обхват е едно безумие. Че как да бъде иначе, след като Националният статистически институт определя границите и териториалния обхват на руралните райони, наричани селски?! От кога статистиката заменя географията и това признак на какво е?

Какви са географските реалности днес в България? Централизъмът продължава да бере плодовете си. Колкото едно селище е с по-многобройно население и има по-силна икономика, толкова то е с по-голяма административна власт. Това изисква теорията, но практиката е точно обратната-колкото едно селище и по-важен административен център, толкова повече икономика и населението има то. България е една административна пирамида, чиито връх е столицата София. При социализма тя едва достига 1 милион души население и дава около 10-15 % от националните показатели. По данни на НСИ и според интервюта на столичния кмет от 2019 г. столицата има 19 % от населението, 50% от населението с висше образование в активна възраст и 40 % от БВП на страната, около 60 % от чуждестранните инвестиции. Според последното преброяване от 2011 г. в 186 села не живее никой. 21 % от селищата имат до 50 жители, в други 36 % живеят между 100 и 500 жители. В края на миналия век в България имаше 10 града с население над 100 000 жители, но вече са 7 (Според официалното преброяване през 2011 г.) (10). В тези най-големи български градове живее над 34 % от населението и то дава над ¾ от БВП. Страната се оголва и демографски и икономически. Централната администрация провежда политика на централизация и концентрация. Замяната на държавната собственост от социализма и навлизането на частната собственост продължи тази политика и задълбочи още повече различията между централните селища и останалата част на страната. Държавата се отказа от повечето от обществените услуги и или ги предаде на общините или ги приватизира. Болници, минерални бани и други традиционни социални услуги бяха превърнати в елементи на икономиката и тръгнаха към печалбата и финансовата самоиздръжка, делът на плащанията на гражданите при услугите се покачи. Частните фирми, които осигуряват услуги на населението „забравиха“ своите социални функции и районираха страната икономически. Представителствата по малките и средни селища, изчезнаха. Малките и средните общини останаха без медицински заведения, представителства на банки, фирми за снабдяване с вода, електричество, средни училища, спортни клубове. Повече от уникалните културни клубове-читалищата-както и повечето от детските градини, началните и основните училища бяха направо закрити с икономическото оправдание за големи разходи за все по-малко деца. В България, ако властта иска да ликвидира едно селище закрива училището, детската градина, принуждава религиите да затворят храмовете поради липса на свещеници и ходжи.

Възприемането на басейновия принцип при териториалната организация на някои услуги на национално и на регионално равнище остана в зародиш. Изводът е, че икономизацията на услугите поддържа обезлюдяването и миграцията към най-големите градове. Това най-добре се вижда при ромското население. По икономически причини по-голямата част от тях вече живеят в чужбина и в гетата на най-големите градове. Тази миграция не реши нито един проблем, а само ги прехвърли към властите на столицата и най-големите общини.

Обезлюдяването и концентрацията на производството засегнаха най-много земеделието. Дребното земеделие е пред ликвидация, защото не получава субсидии. Крайградското земеделие вече не съществува. В големите градове чрез веригите големи магазини нахлуха вносни стоки, а разминаването между географията на земеделското производство и на потреблението на храни вдига цените.

Несъответствието на държавната политика личи от противопоставянето между декларациите за подкрепа на кохезията и насърчаването на средното и едро земеделие. А земеделието е единствената икономика на малките села и градове. Тяхната ликвидация се подпомага от държавата чрез трагичното състояние на локалните шосета и пътнически транспорт.

3. Нежеланието на централната власт

Имаме предвид властта на столицата към страната и на регионалните и местните центрове към свързаната с тях периферия. В България все още централизмът не е изживян. Всяко правителство се противопоставя на предложенията за кохезия, т.е. за деконцентрация и децентрализация. Над 40 % от паричната маса преминава през централното правителство. Чрез законите и финансите то държи в подчинение регионалната и местната власт. В България регионална власт (NUTS II, NUTS III) реално не съществува. Единственият регионален институт е областният управител, но той е част от централното правителство и се назначава директно от министър-председателя. Областите нямат собствен бюджет. Нито една община не може да се самоиздържа и разчита на намесата на централното правителство. Това понякога води до субективизъм, защото министърът на финансите и премиера са от една парламентарна партия или коалиция, докато властта по общини често е от други политически представители. Както централното правителство понякога има териториални субективни предпочитания, така вътре в общините властта се държи от централното селище. Отделните селища имат избрани кметове или представители на общинския кмет (при население под 350 жители), но те нямат собствен бюджет и зависят от волята на общинския кмет и на общинския съвет.

Много често централното правителство елиминира географският фактор. Например няма регионализъм в политиката към агробизнеса и в програмата за развитие на руралните райони. Поради недостатъчна компетентност желанието за регионализъм води до грешни решения. Например, бе направен опит някои министерства да се изнесат от столицата и от седалището на правителството?! Регионалното министерство всъщност се занимава със строителство на магистрали, което и без това продължава вече половин век и в много случаи е с ниско качество. Всяко намерение за съкращение по територията среща твърдата съпротива на чиновниците (администрацията) и на партийната аристокрация и власт, която географски повтаря административното устройство.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Време е България да признае неуспех на официалната политика за вътрешна кохезия. Необходими се резки и генерални политически промени, които не могат да се осъществят при елиминиране на географската наука, образование и обществена практика, както е досега. Кохезията е необходима и трябва да започне от Конституцията и от законите. Тя не бива да зависи от партийни, персонални и групови предпочитания и интереси.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, В. (2001). Програмата Лидер като инструмент на регионалната политика. Сб: Основни проблеми на географското образование във ВУЗ, Сб: Основни проблеми на географското образование във ВУЗ, Свищов
- Бояджиев, В. (2012). Преходът на българското земеделие и членството в Европейския съюз, Конф. Висше училище по агробизнес и развитие на регионите, Пл.
- Бояджиев, В. (2013). Икономикогеографските приоритети на българското земеделие. Парадигма. С.
- Веселинова, Н. (2016). Приоритети в развитието на източната част на Софийската котловина. Парадигма. С.
- Boyadzhiev, V., Zarkov, V., Veselinova, N., & Patarchanov, Pl. (2018). Socio-economic approach in subdividing territory into regions in Bulgaria – traditions, current achievements and problems <http://science.uard.bg/index.php/regions/article/view/435/374> (последно ползван на 26.01.2020 г; 14:18 ч.)

Veselinova, N. (2016). Demographic problems of the small settlements in Bulgaria. Сборник в чест на 60 годишнината на проф. В. Бояджиев. Изд. Парадигма. С.
https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/cohesion-fund/ (последно ползван на 24.11.2020 г; 13:28 ч.)
https://bruegel.org/wp-content/uploads/2019/05/PC-08_2019.pdf (последно ползван на 23.01.2020 г; 12:34 ч.)
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2019.1665174> (последно ползван на 18.01.2020 г; 14:26 ч.)
www.nsi.bg (последно ползван на 30.01.2020 г; 14:30 ч.)